

MISIR'IN DEMOKRATİKLEŞMESİNDE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

Tamer KAŞIKCI*

Özet

Bir anda patlayarak tüm Ortadoğu'yu etkisi altına alan ve dünyayı şoke eden Arap Devrimleri beraberinde araştırılması ve çözülmesi gereken birçok soruyu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların en önemlilerinden birisi ve bu çalışmanın da temelini oluşturan soru, sivil devrimler olarak tanımlanan bu devrimlerin nasıl olup da sivil toplumun bu denli zayıf olduğu bir bölgede gerçekleşmiş olduğudur. Bölge geneline ilişkin bu soruyu Mısır özelinde değerlendiren çalışmada bu soruyu cevaplamak için Mısır sivil toplumunun neden genel olarak zayıf olduğu sorusu üzerinde durulmuş ve bu sorunun cevabı olarak sağlıklı bir sivil toplumun finansal açıdan güçlü bir serbest piyasaya ihtiyaç duyduğu, Mısır da ise devlet baskısı sebebiyle sivil toplumu ayakta tutabilecek denli güçlü bir sivil toplumun gelişmediği bu nedenle ülkedeki sivil toplumun devlete ve cemaatlere bağımlı olduğu sonucuna varılmıştır. Sivil toplumun geleceksel olarak bu denli zayıf olduğu bir ülkede sivil topluma dayalı bir devrimin gerçekleşebilmesinin nedeni ise toplumun ekonomik sıkıntılara tahammül gücünün sonuna gelmesi ve iletişim alanındaki ilerlemeler neticesinde rejim karşıtı fikirlerin kolayca yayılabilesidir.

Anahtar Kelimeler: Mısır, Arap Baharı, Demokratikleşme, Sivil Toplum, Ortadoğu

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY IN DEMOCRATIZATION OF EGYPT

Abstract

Arap Revolutions that affected the whole Middle East and shocked the whole world brought many problems which need to be examined academically. One of these problems which is also the main issue of this article is how these 'civil' revolutions occurred in such a region in where 'civil' society is so weak. For this reason, the main aim of this study is to answer this question in the case study of Egypt. In order to explain this issue, the article initially evaluates the reason why civil society is weak in Egypt. According to our assessment a healthy and robust civil society financially needs a strong free market but in Egypt due to the government repression a strong free market has never developed and for that reason the civil society has always depended upon either the government or religious groups. So how did this civil revolution occur in such a region in where the civil society is so weak? The article offers two possible reasons. While the first one is the people's unrest against the economic conditions in the country, the second one is the technological development in communication made easy the diffusion of anti-government ideas within people.

KeyWords: Egypt, Arap Spring, Democratization, Civil Society, Middle East

*Arş. Gör, Ankara Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 7, Sayı 1, 2012

Giriş

Tunus'ta 2011 yılında, tezgâhına el koyan zabıtalara protesto etmek için kendisini yakan bir işportacının sebep olduğu gösteriler, kısa sürede önce bütün ülkeyi daha sonra da bölgeyi içine alan bir yangını başlatmıştı. Bir anda dünya tarihinin dönüm noktalarından birisi haline gelecek olan Arap isyanları dünya gündeminin odak noktası haline geldi. Bu isyanlarla beraber bölgenin geleceği ve protestoların merkezinde olan özgürlük ve demokrasi taleplerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusu gerek akademik gerekse de siyasi alanda temel tartışma maddesi haline geldi. İsyânların, otoriter rejimleri reform yönünde baskı altına aldığı ülkelerde sivil toplumun durumu ve bu hareketlerdeki rolü de bu tartışmaların içinde yer almaktadır. Birçok yazar tarafından, Tunus ve Mısır'daki rejim değişiklikleri, genellikle 'zayıf' olarak tanımlanan bu ülkelerdeki sivil toplum örgütlerinin başarısı olarak gösterilmiştir. Ancak bugüne kadar ki akademik yazında, bu ülkede demokratikleşmenin itici unsurlarından birisi olabilecek kadar güçlü bir sivil toplum alanının olmadığı söylenirken, bu alanda faaliyet gösteren organizasyonların, on yıllardır ülkede kök salmış bir rejimi nasıl devirdiği sorusu akademik gündemin ilk sırasına yerleşmiştir.

Bu çalışmada Arap baharı ile gündeme gelen bu soru cevaplanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde sivil toplumun kısa bir tanımına yer verildikten sonra, bu kavramın demokrasi ile olan ilişkisi incelenecek ve ideal bir sivil toplumun hangi açılardan demokrasiyi güçlendirdiği tartışılacaktır. Bu teorik altyapının ardından, Mısır'daki sivil toplum alanının gelişimi tarihsel bir bakış açısıyla değerlendirilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, ülkedeki sivil toplumun ideal bir sivil topluma göre zayıflıkları ele alınacaktır. Sonuçtan önceki son bölümde, akademik yazında 'zayıf' olarak tanımlanan Mısır sivil toplumunun, ülkedeki rejim değişikliğine olan katkısı analiz edilecek ve sonuç bölümünde de çalışmanın kısa bir özetinin ardından, bu ülkedeki yeni dönemde sivil toplumun yeri ve rolüne ilişkin bir değerlendirmeyle çalışma sonlandırılacaktır.

Sivil Toplum-Demokratikleşme İlişkisi

Sivil toplum kavramının demokratikleşme sürecindeki etkisini değerlendirmeden önce, kavramın literatürde nasıl tanımlandığına kısaca bakmak gerekmektedir. Görece yeni bir kavram olması sebebiyle, sivil toplum üzerinde görüş birliğine varılmış net bir tanım bulunmamaktadır. Geniş ve liberal bir tanım içerisinde sivil toplum, yönetenlere yönetme hakkını veren, devlet dışında bireylerin birbiriyle ilişki içerisinde olmasını sağlayan bütün kurumlar olarak tasvir edilir¹. Devlet mekanizması dışında kalan tüm kurumları sivil toplum

¹, Tom G.Palmer, (2002), "Classical Liberalism and Civil Society: Definitions, History, and Relations", Ed.:Nancy L. Rosenblum ve Robert C. Post, *Civil Society and Government*, Princeton University,, Princeton and Oxford, New Jersey, sf.49.

içerisinde gören bu yaklaşıma karşılık daha dar bir bakış açısı söz konusu bu alanı, piyasa ile devlet arasında aracılık misyonunu yerine getiren gönüllü organizasyonlardan müteşekkil bir alan olarak tanımlamaktadır². Bir başka tanımda ise sivil toplumun sınırları bir adım daha öteye götürülerek, yalnızca devlet ve piyasa değil aynı zamanda aile ve klan ilişkilerinin dışında kalan alanın sivil toplum olarak nitelendirilebileceği ifade edilmektedir. Dahası bu yaklaşım, siyasi partilerin amaçlarının yönetimi ele geçirmek olduğu için sivil toplum örgütleri arasında sayılamayacağını vurgulamaktadır³. Bu farklı yaklaşımlar göz önüne alınarak sivil toplum, “devlet-toplum” ilişkisi içerisinde, toplumun örgütlenerek bu ilişkiyi kendi lehine çevirmesini sağlamaya çalışan, ancak yönetimi ele geçirmek gibi bir siyasi amaç gütmeyen gönüllü organizasyonların oluşturduğu bir alan olarak tanımlanabilir.

Farklı yaklaşımlar tarafından yapılmış olsa da bütün sivil toplum tanımlarında öne çıkan iki temel unsur bulunmaktadır; gönüllülük ve devletten özerk olma. Bu iki unsur bu alanın finansman boyutu ile yakından ilişkilidir. Zira teorik açıdan bakıldığında sivil toplumun devletten özerk bir alana sahip olabilmesi için maddi anlamda devlete bağımlı olmaması gerekmektedir. Bu durum ülke içinde iki temel finans kaynağı, devlet ve özel sektör, olduğu düşünüldüğünde sivil toplumun özel sektör ile organik bir ilişki içerisinde olması gerektiği görülmektedir. Bu açıdan yaklaşıldığında devletin sınırlı ve küçük, özel sektörün ise alabildiğine özgür ve güçlü olduğu liberal ekonomilerde, sivil toplumun daha çok finansman olanakları bulması ve özel sektörün daha kısıtlı olduğu diğer ekonomilere göre daha güçlü olması mümkün olmaktadır. Bir başka deyişle serbest piyasa ile sivil toplum arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır⁴.

Bunun yanında sivil toplumun devletten özerk olma boyutu bu alanın devlet ile ilişkisinin niteliğini, nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Buna göre sivil toplum ne tamamıyla devlet hakimiyetinde olmalı ne de bütünüyle ondan bağımsız olmalıdır. Devletin güdümünde olan bir sivil toplum asli görevlerinden biri olan siyasi alanı etkileme ve devleti sınırlama görevini yerine getiremez. Aksine II. Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa ülkelerinde görüldüğü gibi, sivil toplum otoriter rejimlerde devletin baskıcı politikalarının topluma yayılmasında ve bu politikaların meşrulaştırılmasında araç olarak kullanılabilirler⁵.

Diğer yandan devletten tamamen bağımsız bir sivil toplum, devlet aleyhine faaliyetlerin merkezi haline gelebilir ve asli fonksiyonlarını kaybedip,

²Ali Yaşar Sarıbay, (1998), *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa, sf.90.

³Amy Hawthorne, (2004), “Middle Eastern Democracy: Is Civil Society the Answer?”, *Carnegie Papers*, Ortadoğu Serisi, Carnegie Endowment, No 44, sf.5

⁴Seyfettin Aslan, (2010), “Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.15, S.2, s.361

⁵ Sarıbay, a.g.e., 1998, sf.91.

tamamen rejim karşıtı siyasi amaçları olan organizasyonlardan müteşekkil bir alana dönüşebilir. Ayrıca sivil toplumun “demokrasinin kalbi”⁶ olarak çalışmasının temel yolu, herhangi bir grup veya cemaatin bu alanı domine etmesini önlemektir. Zira kendi içerisinde bireysel farklılıkları reddeden ve bireyi bir takım kurallara tabi olmaya zorlayan cemaatlerin domine ettiği bir sivil toplum, sistemin demokratikleşmesini değil, siyasal baskıdan kurtulan bireyin, “sosyal baskı” altına girmesine yol açar ki bu durumun diğerinden farklı olduğunu söylemek pek de mümkün değildir.

İyi organize olmuş bir sivil toplum ülke içerisinde çeşitli fonksiyonları yerine getirir. Öncelikle, sivil toplum, bireyleri çeşitli toplumsal sorunlar etrafında örgütleyerek, devletin bu sorunlar karşısında eyleme geçmesini sağlamanın yanında, kendi çözüm yollarını üreterek bu sorunların aşılmasına yardımcı olur ve bu yönüyle devletin yükünü hafifletir. Özellikle gelişmiş toplumlarda sivil toplumun bir diğer önemli fonksiyonu da baskı grupları oluşturarak devlet politikalarını toplum lehine pozitif anlamda etkilemektir. Bu yönüyle sivil toplum, devletin politikalarını şekillendirir.

Bireyleri örgütleyerek devlet politikası üzerinde etkin bir oynayabilecek kadar güçlü bir sivil toplum, toplumun siyasal sisteme daha fazla katılmasını sağlar ve bu anlamda sistemin demokratikleşmesinde etkin bir rol oynar. Devlet otoritesi karşısında sivil toplum, toplumun içerisindeki gücü açığa çıkararak, toplumun devletin halk üzerindeki etkisini kısıtlayan etkin bir aktör haline gelmesini sağlar. Meslek odaları, kulüpler, sendikalar, dernekler gibi çeşitli baskı grupları ile siyaset alanında aktif bir aktör haline gelen sivil topluma karşı devlet, faaliyetlerinde katılımçılık ve çoğulculuk ilkelerine ağırlık vermek ve şeffaflaşarak hesap verebilirliğini artırmak zorunda kalmaktadır. Bu durum sivil toplum baskısı sonucu sistemin daha da demokratikleşmesinin yolunu açmaktadır⁷.

Sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki bir başka etkisi de fikir hürriyeti, siyasi katılım, çoğulculuk, serbest seçimler gibi demokratik değerlerin bu alanda hizmet veren kurumlar aracılığıyla toplum tabanına yayılmasının sağlanmasıdır⁸. Bu amaçla kurulmuş olan dernekler, halk içerisinde bir demokrasi talebinin oluşmasını sağlamakta ve böylece kitleleri mobilize edebilmektedir. Örneğin Ortadoğu’da ABD ve AB fonlarıyla desteklenen bir çok ‘demokrasi yanlısı’ dernek ve kuruluş bu bölgede bir sivil toplum ve demokrasi bilinci yaratmak için hizmet vermektedir⁹.

⁶A.g.e., sf.93

⁷Gordon White, “Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing Analytical Ground”, *Democratization*, V.1, N.3, Fall, 1994, sf.382-384

⁸Larry Diamond, “Rethinking civil Society Toward Democratic Consolidation”, *Journal of Democracy*, V.5, N.3, July, 1994, sf.15

⁹Hawthorne, a.g.e.,2004, sf.5

Bireyleri belirli amaçlar etrafında bir araya getirerek devlet politikaları üzerinde etkili olan sivil toplum bu yönüyle içerisinde yaşadığı politik sistemin demokratikleşmesine katkıda bulunurken, diğer yandan da demokratik değerleri topluma yayarak, toplumun da demokratikleşmesini sağlamaktadır. Bu yönleriyle demokrasinin bir ülkede yerleşmesinde kilit bir rol oynayan sivil toplum, Mısır'da olduğu gibi otoriter rejimlerin kontrolü altında fazla gelişemekte ve bu sebeple siyasal ve toplumsal dönüşüme, modern toplumlarda olduğu kadar katkı sağlayamamaktadır. Bu durumu gözlemleyebilmek için, önce Mısır sivil toplumunun tarihi gelişimine sonra da bu gelişim süreci içerisinde önüne çıkan çeşitli engellerin sebep olduğu karakteristik zayıflıklarına değinmek gerekmektedir.

Mısır Sivil Toplumunun Tarihsel Gelişimi

Mısır'daki sivil toplum alanının gelişimine tarihsel bir perspektif içerisinden bakıldığında, bu alanın farklı yönetim formasyonları altında değişik nitelikler taşıdığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altında, devlet otoritesinin dışındaki sivil toplum alanında hayır kurumları, meslek loncaları ve vakıflar faaliyet göstermekteydi. Osmanlı yönetimi, kurduğu geleneksel politik ve ekonomik düzene herhangi bir tehdit oluşturmadıkları sürece bu kuruluşların kendi faaliyetlerini yerine getirmesine izin vermekte ve bu kuruluşların temsilcilerinin, devlet ve ilgili kurum arasındaki arabulucu rolünü kabul etmekteydi¹⁰.

Osmanlı hakimiyetinin sona ermesinin ardından bölgede kontrolü ele geçiren İngiltere yönetimi sırasında bir çok sivil toplum organizasyonu kuruldu. Ticaret birlikleri, kültürel kulüpler, dernekler, meslek örgütleri çeşitli alanlarda faaliyet göstermeye başladılar. Bunların yanı sıra sömürgeci yönetime bir tepki olarak İslam tabanlı Müslüman Kardeşliği örgütü kurulmuş ve bu örgüt politik alanı etkilemeye yönelik faaliyetler içerisine girmiştir¹¹

Hür Subaylar teşkilatının, yaptığı devrimle ülke kontrolünü ele geçirmesinin ardından başlayan otoriter rejim döneminde sivil toplum alanında faaliyet gösteren organizasyonlar devlete yönelik birer tehdit olarak algılanmıştı. Özellikle Müslüman Kardeşler örgütü gibi rejim değişikliğine yönelik talepleri olan örgütler yoğun bir devlet baskısı altına alınarak yok edilmeye çalışılmıştır. Cemal Abdülnasır döneminde sivil toplum organizasyonlarının bir çoğu ya kapatılmış ya devlet kontrolü altına alınmış ya da faaliyetlerini gizli bir şekilde yürütmeye zorlanmışlardı¹².

¹⁰Halil İnalçık, (1997), "Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar", Der. E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yayınları, Konya, sf.78-79.

¹¹Hawthorne, *a.g.e.*, 2004, sf.6

¹²Mona El-Ghobashy, (2005), "The Metamorphosis of The Egyptian Muslim Brothers", *Int. J. Middle East Stud.* 37, Printed in the United States of America, p.377

Nasır döneminin ardından, geçmiş yönetimin izlerini silmek isteyen Enver Sedat'la birlikte ülkede bir liberalleşme dönemi başlamıştı. Sedat "infithah politikası" ile serbest piyasa modelinde yeni bir ekonomi kurma niyetindeydi. Devletin ekonomi üzerindeki kontrolü azaltılarak özel sektörün gelişmesi ve bir orta sınıfın oluşması sağlanacaktı. Ekonomik alandaki bu liberalleşme süreci politik ve sosyal alanlarda da kendini göstermiş ve bağımsız sendikalar gibi yeni organizasyonlar kurulmaya başlanmıştı¹³.

Sedat döneminde başlatılmış olan liberalleşme dönemi, bir yandan ekonomi içerisinde özel sektörün ağırlığını artırarak, sivil toplumun ekonomik kaynaklarının güçlenmesini sağlarken, diğer yandan siyasi baskının azalmasıyla bu alanın daha da genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Sedat'ın ardından göreve gelen Hüsnü Mübarek ise, liberalleşme süreci üzerindeki devlet kontrolünü daha da artırarak 'denetimli bir liberalleşme' dönemi başlatmıştır. Bu dönemde devlet kontrolündeki sivil toplum, rejimi dönüştürmeye yönelik bir amaca değil, rejimin otoriter yapısının halk tarafından kabul edilmesine yönelik bir amaca hizmet etmekteydi. Bu sebepten dolayı Mübarek yönetimi altındaki sivil toplum, demokratikleşme sürecine etki eden bir aktör değil, devlet kontrolünün artmasını sağlayan bir araç haline gelmişti¹⁴. Öte yandan son yıllarda, küreselleşme ile birlikte liberal akımların tüm dünyada etkili olması, Mısır'da da sivil toplum alanının genişlemesini sağlamıştır. Mübarek rejimi, özellikle son yıllarda sayıları gittikçe artan ve dış yardımlar sayesinde daha da güçlenen politik alanda devlet otoritesine rakip olabilecek sivil toplum kuruluşlarını da çeşitli mekanizmalarla baskı altına almaktaydı¹⁵. Bu baskılara karşılık sivil toplum kuruluşları 'çıkar amacı gütmeyen işletme, yasal ofis, sağlık klinikleri' gibi paravan kimliklerle ayakta durmaya çalışmaktaydı¹⁶.

Mısır Sivil Toplumunun Zayıflıkları

Tarihsel perspektif içerisinde, sadece kısıtlı liberalleşme dönemlerinde güçlenme şansı bulan Mısır sivil toplumu çoğu zaman kendisini bir tehlike olarak gören rejimin baskısı altında kalmış, bu sebeple topluma fazla nüfuz edememiş ve bu yüzden de ülkenin demokratikleşme sürecine yeterince katkı yapamamıştır. Rejim baskısı, ülkedeki sivil toplumun gelişmemesinin önündeki en büyük engel olmakla beraber tek engel de değildir. Bunun yanı sıra

¹³Davut Ateş, (2005), "Economic Liberalization and Changes in Fundamentalism: The Case of Egypt", *Middle East Policy*, Sayı 12, No 4, Kış, sf.137

¹⁴Nadine H. Abdalla, (2008), "Civil Society in Egypt: A Catalyst for Democratization", *The International Journal of Not-For-Profit Law*, Sayı 10, No 4, Ağustos 2008, sf.1

¹⁵Maaty, Amira, "Civil Society a Force in Egypt's Democratization", Erişim tarihi: 14 Kasım 2011, <http://www.demdigest.net/blog/2011/04/civil-society-a-force-in-egypts-democratization/>, 29 Nisan 2011, sf.1

¹⁶El Amrani, Issandr, (2010), "Egyptian Civil Society at Risk", Erişim Tarihi: 9 Kasım 2011, http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2010/03/28/egyptian_civil_society_at_risk, 28 Mart 2010, sf.2

sivil toplum örgütlerinin kendi yapılarından ve bölge dışı aktörlerin etkilerinden kaynaklanan çeşitli sebepler de bulunmaktadır. Bu ülkedeki sivil toplumun ülkenin demokratikleşme sürecindeki etkisine bakmadan önce bu sebeplere değinmek yararlı olacaktır.

Mısır sivil toplumunun yeterince gelişmemesinin en önemli sebebi daha önce de değinildiği gibi rejimin bu alan üzerindeki baskısıdır. Özellikle Nasır döneminde bu alanda faaliyet gösteren organizasyonlar üzerinde büyük bir baskı kurulmuştur. Bu dönemde oluşturulan 32 numaralı yasa ile sivil toplum alanı tamamen devlet kontrolü altına alınmış, bu alanda kurulacak her organizasyonun faaliyetleri ve mali kaynakları hükümet denetimine tabi hale getirilmiştir¹⁷. Sivil toplum üzerindeki bu baskı, Sedat ve Mübarek dönemlerinde de devam etmiştir. 2002 yılında çıkarılan 84 numaralı yasa ile devletin sivil toplum organizasyonları üzerindeki baskısı artmış ve yönetim kamu düzenine karşı faaliyetlerde bulunduğunu tespit ettiği organizasyonu kapatma yetkisini almıştı¹⁸.

Devletin sivil toplum üzerindeki bu ağır baskısı bu alanın devlete bağımlı bir şekilde var olmasına sebep olmuştur. Daha önce de değinildiği gibi güçlü bir sivil toplumun temel özelliklerinin başında devlet ile arasında bir mesafe olması gelmektedir. Mısır'daki sivil toplum örgütlerinin ise devletten tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Faaliyetlerini sürdürebilmek için sivil toplum örgütleri ve liderleri devlet kontrolünü kabul etmekteydi. Örneğin Mübarek rejimi sivil toplum kuruluşlarının liderleriyle işbirliği yapmaktan kaçınmakta, toplum içerisinde güç kazanmış liderleri de kendi kontrolündeki kurumların başına getirerek kontrol altına almaya çalışmaktaydı. Örneğin, Mısır İnsan Hakları Organizasyonunun güçlü lideri Hafez Abu Seada, bir kamu kurumu olan Ulusal İnsan Hakları Konseyinin yönetim kuruluna atanmış ve böylelikle toplum içerisinde önemli bir güce sahip olan Seada kontrol altına alınmaya çalışılmıştı¹⁹.

Yine bu baskı yüzünden sivil toplum organizasyonları devletin tepkisini çekmemek için faaliyetlerini yürütürken politik alana girmemeye özen göstermekteydiler. Modern sivil toplum organizasyonlarından farklı olarak Mısır'daki sivil toplum organizasyonlarının çoğu devlet politikasını yönlendirme amacı gütmemekteydiler. Bu sebepten dolayı ülkedeki sivil toplum organizasyonlarının önemli bir kısmı beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel alanlarda hizmet vermekteydi²⁰. Devlet de bu alanlarda hizmet veren sivil toplum organizasyonlarını desteklerken, insan hakları, demokratikleşme gibi alanlarda

¹⁷Vickie Langohr, (2004), "Too Much Civil Society, Too Little Politics: Egypt and Liberalizing Arab Regimes", *Comparative Politics*, Vol.36, No.2, Ocak 2004, s.193.

¹⁸Hamdy A. Hassan, (2011), "Civil Society in Egypt under the Mubarak Regime", *Afro-Asian Journal of Social Science*, Sayı 2, No. 2.2. 2.Çeyrek, sf. 14

¹⁹Abdallal, *a.g.e.*, 2008, sf.1

²⁰*A.g.e.*, sf.2

hizmet veren sivil toplum organizasyonlarını baskı altında tutmaktaydı²¹. Bu gibi sosyal alanlarda hizmet veren sivil toplum organizasyonlarının devletin demokratikleşmesindeki etkisi ise sınırlıydı.

Daha önce de değinildiği gibi bir sivil toplumun rejimin demokratikleşmesi sürecine katkı sağlayabilmesi için, devlet baskısından olduğu kadar sosyal baskıdan da azade olması gerekmektedir. Zira herhangi bir ideolojik grup veya cemaat bu alanı egemenliği altına alıp kendi amaçlarını gerçekleştirmek adına kullanırsa, sivil toplum amacından uzaklaşır. Mısır sivil toplumunun en büyük problemlerinden birisi de siyasal İslam'ın bu alandaki geniş etkisidir. Ülke içerisindeki İslamcı organizasyonlar, seküler olanlardan daha güçlüdürler. Zira bu din tabanlı kuruluşlar halktan daha fazla destek görmektedirler²². Özellikle Müslüman Kardeşler örgütü sadece Mısır'da değil tüm Arap coğrafyasında zaman zaman rejimleri tehdit edebilecek kadar etkili olabilmekteydiler. Mısır hükümetlerinin kendi otoritelerine karşı bir tehlike olarak gördükleri Müslüman Kardeşler örgütü, hedefledikleri rejim değişikliğini yapmak için başlangıçta şiddet eylemlerine başvurmuştu. Fakat zaman içerisinde şiddet eylemlerinin yararlı olmadığını anlayan örgüt liderleri, toplum içersine nüfuz edip, halkın desteğini kazanarak mevcut rejimi ele geçirme stratejisini benimsemişlerdir. Örgüt, sivil toplum organizasyonlarını bu stratejilerini gerçekleştirebilmek için bir araç olarak kullanmaktaydı. Mühendisler birliği, avukat baroları gibi yerlerde örgütlenerek, bu birlikleri rejime karşı baskı araçları olarak kullanmayı hedeflemekteydiler. Ayrıca hükümetin yetersiz kaldığı sağlık, eğitim gibi alanlarda hizmet veren başarılı dernekler kurarak halkın sempatisini kazanmaya çalışmaktaydılar. Kurdukları bu sivil toplum ağı o denli başarılıydı ki, 1992 depreminde hükümet halkın yaralarını sarmada yetersiz kalırken, Müslüman Kardeşlerin kontrolündeki dernekler depremzedelerin ihtiyaçlarını ivedi bir şekilde karşılayabilmişti²³.

Mısır'daki sivil toplum alanının ülkenin demokratikleşmesinde etkili olamamasının bir başka nedeni de bu alanda hizmet veren organizasyonların birbirinden kopuk olmasıdır. Güçlü bir sivil toplum içerisinde farklı alanlarda faaliyet gösterecekler bile sivil toplum kuruluşları arasında bir bağ bulunmakta ve bu sayede bu kuruluşlar bir araya gelerek yönetime karşı daha güçlü bir duruş sergileyebilmektedirler. Ancak Mısır'daki sivil toplum kuruluşları genel olarak bir araya gelerek ortak bir platformda hareket edememektedirler. Bunun en önemli sebebi, sivil toplum kuruluşlarının liderlerinin güçlü ve otoriter kişiliklere sahip olmasıdır. Bu tarz liderler, her ne kadar aynı alanda hizmet veren

²¹ Hassan, *a.g.e.*, 2011, sf.12

²² Abdallal, *a.g.e.*, 2008, sf.1

²³ Laurence Caromba, Hussein Solomon, "Understanding Egypt's Muslim Brotherhood", *African Security Review* 17.3 Institute for Security Studies, sf.120

kuruluşlara liderlik ediyor olsalar da, diğer kuruluşlarla işbirliği yapma noktasında isteksiz davranmaktadırlar²⁴.

Mısır sivil toplumunun otoriter rejimin uygulamalarına karşı çıkıp devlet yapısının demokratikleşmesinde yeterince etkili olamamasının, rejimin bu alan üzerindeki baskısı kadar önemli bir başka sebebi de bu alanda faaliyet gösteren organizasyonların maddi olanaklarının yetersiz olmasıdır. Faaliyetlerini gönüllülük üzerinden sürdüren sivil toplum organizasyonlarının varlıklarını sürdürebilmeleri için maddi kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Ticaret birlikleri, meslek grupları gibi organizasyonlar üyelerinin aidatlarıyla faaliyetlerini sürdürebilirken, diğer organizasyonlar farklı alanlardan maddi destek beklemektedir²⁵. Özel sektörün güçlü olduğu liberal ekonomilerde bu destek fonları piyasa aktörlerinin bağışlarından elde edilmekte ancak Mısır gibi ekonominin devlet kontrolünde olduğu ülkelerde özel sektör fazla gelişemediği için sivil toplumu yeterince destekleyememektedir.

Toplumun politik konulara duyarsız olması, hükümeti demokratikleşme yönünde adımlar atmaya zorlamayı amaçlayan sivil toplum kuruluşlarının halk tarafından destek görmemesine sebep olmaktadır. Halk politik amaçlı sivil toplum kuruluşlarına destek vermede isteksiz davranırken, ekonomik ve sosyal yardım amaçlı ve dini tabanlı organizasyonlar kolaylıkla halktan maddi destek bulabilmekte ancak ekonomik açıdan yeterince güçlü olmayan halkın yardımları da bu organizasyonların faaliyetlerini sürdürebilmeleri için yeterli olmamaktaydı²⁶. Bu sebepten dolayı Mısır sivil toplum örgütleri finansman kaynağı olarak ya devlete yada ülke dışındaki yabancı aktörlere ihtiyaç duymaktaydı. Devlet kaynakları ile faaliyetlerini sürdüren sivil toplum örgütleri bu bağımlılıklarından ötürü devletin karşı olduğu herhangi bir eylemin içerisine girememekte, bir başka deyişle rejimin demokratikleşmesinde herhangi bir etkileri olamamaktaydı.

Diğer yandan Ortadoğu’da demokratikleşmeyi destekleyen bölge dışı aktörler, insan hakları ve demokrasi gibi siyasi gündeme sahip sivil toplum organizasyonlarını maddi açıdan desteklemekteydi. Bu destekler söz konusu organizasyonların faaliyetlerini devam ettirmesinde ve devletin üzerinde bir siyasi baskı oluşturmasında etkili olmaktadır. Ancak bu durum da teorik açıdan bakıldığında sivil toplum alanının geleceği açısından çok da istenen bir şey değildir. Zira bu kaynaklar sayesinde sivil toplum organizasyonları rejimin baskı ve kontrolünden kurtulurken, yabancı aktörlerin kontrolü altına girerek

²⁴ Abdallal, *a.g.e.*, 2008, sf.1

²⁵ Noha El-Mikawy, Ramy Mohsen, “Civil Society Participation in the Law Making Process in Egypt”, *ZEF Bonn*, Şubat 2005, sf.4

²⁶ Abdallal, *a.g.e.*, sf.2

onların amaçlarına hizmet etmekte ve bağımsız bir sivil toplum hedefinden uzaklaşmaktadır²⁷.

Mısır Devrimi ve Sivil Toplum

Mısır'daki sivil toplum alanı rejim baskısı, çeşitli anti-demokratik grupların etkisi, ekonomik yetersizlikler ve halkın zayıf desteği gibi sebeplerden ötürü yeterince gelişmemiştir. Bu yüzden sivil toplum organizasyonlarının rejimin demokratikleşmesi üzerindeki etkisi, olması gerekenden daha zayıf kalmıştır. Ancak Arap Baharı ile birlikte Mısır'da çıkan isyanlarda çeşitli sivil toplum örgütlerinin aktif bir rol oynaması, Mısır sivil toplumu için öne sürülen bu görüşlerle ters düşmektedir. Devlete karşı koyabilecek kadar güçlü olmadığı söylenen sivil toplum organizasyonları milyonlarca insanı bir araya toplayarak, rejim karşıtı gösteriler düzenlenmesini sağlamış ve bu gösterilerin nihayetinde Mübarek görevden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu çelişkili durumu açıklamaya çalışan üç farklı yaklaşımdan söz etmek mümkündür.

Birinci yaklaşım, internet araçlarının etkisi üzerinde durmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi devlet baskısı yüzünden özellikle politik gündeme sahip sivil toplum kuruluşları halka ulaşmakta zorluk çekmekteydi. Gerek maddi olanakların azlığı, gerekse de televizyon, radyo vb. kitle iletişim araçlarının devlet kontrolünde olmasından dolayı, rejim tarafından tehlike olarak görülen politik gündemli sivil toplum organizasyonları bu araçları kullanamamaktaydı. Ancak devletin tam olarak kontrol edemediği ve neredeyse bedava olan internet araçlarının kullanımının yaygınlaşması, bu tip sivil toplum örgütlerine, geniş kitlelere ulaşmak için yeni bir kanal açmıştır. Mübarek rejiminin artan baskısını, internet araçlarını kullanarak bir nebze olsun üzerinden atabilen çeşitli aktivistler ve kuruluşlar rejimi dönüştürmeye yönelik söylemlerle taraftar toplamaya çalışmıştır. Son dönemde, hükümet tarafından resmi olarak tanınmayan bu sivil toplum organizasyonların sayısı her geçen artmış ve bu organizasyonlar üzerinden binlerce insana ulaşılmıştır²⁸.

Gençlerin ağırlıkta olduğu bu organizasyonlar sadece devrim öncesi siyasi reform taleplerini kitlelere ulaştırmakla kalmamış, aynı zamanda devrim sırasında internet üzerinden halkı örgütleyerek rejim karşıtı gösterilere katılımın yüksek olmasında aktif rol oynamışlardır²⁹. Geleneksel sivil toplum kuruluşlarından farklı olarak bu yeni ve aktif organizasyonlar hem rejim karşıtı politik bir söylemle halkın karşısına çıkmış hem de ortak bir hedef doğrultu-

²⁷Gamal Essam El-Din, (2011), "US aid to Egypt's Civil Society: A Need, A Blessing and A Curse", Erişim Tarihi: 9 Kasım 2011, <http://english.ahram.org.eg/NewsContentP/1/17749/Egypt/US-aid-to-Egypt-civil-society-a-need,-a-blessing-.aspx>, 5 Ağustos 2011

²⁸Maaty, *a.g.e.*, 2011, sf.2

²⁹*A.g.e.*, sf.2

sunda birbirleriyle işbirliği yaparak rejim karşıtı gösterilerin bu denli güçlü olmasını sağlamışlardır.

Mısır'daki sivil toplumun, ülkedeki rejim değişikliği ile ilişkisini açıklamaya çalışan ikinci yaklaşım ise, ülkede düzenlenen gösterilerin tamamen sivil toplumun bir ürünü olarak görülmesinin yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, gösteriler bir sivil toplum örgütü veya örgütler birliği tarafından organize edilmemiştir³⁰. Tunus'ta meydana gelen gösteriler, Mısır'a da sirayet etmiş ve gösteriler hiçbir ön hazırlığı olmadan anlık olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca göstericilerin büyük bir çoğunluğu da herhangi bir sivil toplum örgütünün üyesi değildir. Bir başka deyişle yaşadığı hayattan memnun olmayan 'herkes' gösterilerin başlamasıyla sokaklara dökülmüştür³¹. Bu sebepten ötürü, bu yaklaşıma göre, ülkedeki gösterileri ve bu gösterilerin ardından meydana gelen rejim değişikliğini sivil toplumun bir başarısı olarak görmek pek de doğru değildir.

Gösteriler organize bir sivil toplum hareketi değilse, yüz binlerce insan neden aynı anda sokaklara dökülmüştür? Gösterileri analiz etmeye yönelik üçüncü yaklaşım da bu soruyu cevaplandırmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre, isyan hareketinin patlak vermesinin ana nedeni ekonomik problemlerdir. Her ne kadar gösterilerde protestocular özgürlük ve demokrasi taleplerine yönelik sloganlar atsa da, onları sokaklara döken asıl sebep yaşadıkları ekonomik sorunlardı. Hayat pahalılığı, işsizlik, gelir dağılımı eşitsizliği gibi sorunlar ülkede hayatın gün geçtikçe daha da zorlaşmasına sebep olmaktaydı. Bu ekonomik sıkıntılara daha fazla dayanamayan halk, Tunus'taki gösterilerin de etkisiyle sokağa dökülmüştü³².

Tek tek ele alındığında mevcut durumun sadece bazı yönlerini açıklamakta başarılı olan bu üç yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, Mısır devrimini ve bu devrimin oluşmasında sivil toplumun etkisini anlamak mümkün görünmektedir. Ekonomik sorunlar yüzünden yaşadıkları hayatlardan memnun olmayan ve özellikle işsiz gençlerin rejime zımnı bir şekilde dış biledikleri bir ortamda, komşu ülkede patlak veren isyan hareketi kitle iletişim araçları sayesinde hızlı bir şekilde Mısır'a taşınmış ve bu ülkede internet araçları sayesinde üzerlerindeki devlet kontrolünden kurtulan sivil toplum örgütlerinin özgürlük ve demokrasi çağrıları, zaten hayatlarından memnun olmayan kitleleri harekete geçirerek Mübarek rejiminin sonunu getiren büyük protesto gösterilerinin yapılmasını sağlamıştır. Modern toplumlardaki sivil toplum örgütleriyle karşılaş-

³⁰Alan Fowler, "Civil Society and the Political Transformation in Egypt", Erişim tarihi: 14 Kasım 2011, <http://www.hivos.net/Hivos-Knowledge-Programme/Communities/Knowledge-for-Development/Columns-Discussion/Civil-Society-and-Political-Transformation-in-Egypt>, sf.1

³¹Paul S.Rowe, "Civil Society in a New Egypt", Erişim Tarihi: 6 Kasım 2011, <http://www.cardus.ca/comment/article/2519>, 18 Şubat 2011, sf.1.

³²Anderson, Perry, (2011), "On the Concatenation in the Arab World", *New Left Review*, 68, Mart-Nisan 2011, sf.10

tırdıklarında nispeten daha zayıf oldukları aşikar olan Mısır sivil toplumunun bu rejim değişikliğinde oynadığı kilit rol yadsınamaz. Ancak şu da bir gerçektir ki, bazı sivil toplum örgütlerinin internet araçlarını kullanarak yaptıkları demokrasi çağrılarına, ekonomik darboğaz içerisinde artık sabrının son noktasına varmış kitleler tarafından karşılık verilemeseydi, bu çağrılar tarihin derinliklerinde kaybolmaya mahkûmdu.

Sonuç

Modern liberal toplumlarda, finansman açısından sıkıntı çekmeyen sivil toplum örgütleri, bireyleri kolaylıkla örgütleyerek bir araya getirebilmekte ve devlet-toplum dengesini, toplum lehine etkileyebilmektedir. Devletin de kendi üzerindeki bazı yüklerden kurtulmak için sivil toplumun faaliyetlerini desteklediği ülkelerde sivil toplum, hem devleti şeffaflaşmaya zorlayarak ve halkın karar alma mekanizmalarına katılımını sağlayarak siyasi alanının demokratikleşmesini, hem de demokratik değerlerin toplum tabanında yayılmasını sağlayarak toplumun demokratikleşmesini mümkün kılmaktadır. Ancak Mısır gibi ekonominin devlet kontrolünde olduğu ülkelerde, piyasanın finansman desteğinden yoksun kalan ve bu sebeple devlete bağımlı hale gelen sivil toplum örgütleri, devlet baskısı altında zayıf kalarak rejimin demokratikleşmesinde fazla etkili olamamıştır. Ancak son dönemde internetin yaygınlaşmasıyla beraber daha fazla insana ulaşma şansı yakalayan sivil toplum örgütleri, bireyleri rejime karşı örgütlemeye geçmişe oranla daha başarılı olmuş ve rejim değişikliğinde önemli bir rol oynamıştır. Geçmişte, otoriter rejimler altında sistemin demokratikleşmesinde fazla etkili olamayan sivil toplumun yeni dönemde Mısır'daki yeri ve rolünün ne olacağı önemli bir sorundur.

Mübarek sonrası Mısır'da sivil toplumun geleceği ve demokratikleşme sürecine katkıları hususunda üç önemli unsura dikkat etmek gerekmektedir. Birincisi, otoriter rejimlerin baskısı altında zayıf kalmış sivil toplumun yeni dönemdeki demokratikleşme sürecine olumlu katkı yapabilmesi için hem finans hem de insan kaynakları açılarından güçlendirilmesi gerekmektedir. Sivil toplumun ana finans kaynağının serbest bir piyasaya dayandığı göz önüne alındığında, yeni dönemde bu sektörün gelişebilmesi için mevcut ekonominin devlet boyunduruğu altından çıkarılıp serbestleştirilmesi ve geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Bu durum aynı zamanda finansal açıdan devlete bağımlı olan Mısır sivil toplumunun, devletle olan bu ilişkisini zayıflatacak ve yeni dönemde devletin demokratikleşme sürecinde sivil toplum daha güçlü bir rol oynayabilecektir.

Yeni dönemde sivil toplumun geleceği konusunda dikkat edilmesi gereken ikinci husus da bu alanda faaliyet gösteren organizasyonların dış ülkelerle olan bağlantılarıdır. Bilindiği üzere Mübarek döneminde AB, ABD gibi bölge dışı aktörler bölgede demokratikleşme sürecini hızlandırmak için sivil toplum kuruluşlarına maddi destek vermekteydi. Bu desteklerle faaliyet göster-

ren kurumlar genellikle bu ülkelere sempati duymakta ve onların çıkarlarına hizmet etmekteydi. Yeni dönemde bu gibi organizasyonların ülkenin geleceğinin şekillenmesinde aktif rol oynaması, Mısır halkının kendi geleceğini belirleme çabasına gölge düşürebilecektir. Bu sebepten dolayı sivil toplumun bölge dışı aktörlerle olan bağlarını zayıflatmak gerekmektedir.

Son olarak, Mübarek sonrası dönemde, ülke içindeki anti-demokratik unsurların sivil toplum içersindeki rollerine dikkat etmek gerekmektedir. Bilindiği üzere Mübarek yönetimine karşı olan ve rejimi değiştirmek isteyen bazı unsurlar sivil toplum örgütleri vasıtasıyla toplumun içersine sızıp daha geniş kitlelere ulaşma çabası içersindeydi. Yeni dönemde bu unsurlar sivil toplum içersindeki etkinliklerini artırıp oluşan kırılğan ortamda ülke yönetimini ele geçirebilir. Bu durumda da yeni dönemde Mısır, demokrasiye değil Mübarek döneminden daha otoriter bir rejime doğru kayabilir.

Kaynakça

Kitaplar

- Keyman, E. Fuat, Sarıbay, Ali Yaşar, (1998), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yayınları, Konya.
- Rosenblum, Nancy L., Post, Robert C., (2002), *Civil Society and Government*, Princeton University., Princeton and Oxford, New Jersey
- Sarıbay, Ali Yaşar, (1998), *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa.

Makaleler

- Abdalla, Nadine H., (2008), "Civil Society in Egypt: A Catalyst for Democratization", *The International Journal of Not-For-Profit Law*, Sayı 10, No 4, Ağustos 2008, http://www.icnl.org/research/journal/vol10iss4/special_2.htm.
- Anderson, Perry, (2011), "On the Concatenation in the Arab World", *New Left Review*, 68, Mart-Nisan 2011.
- Aslan, Seyfettin, (2010), "Sivil Toplum ve Demokrasi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.15, S.2, s.357-374, 2010
- Ateş, Davut, (2005), "Economic Liberalization and Changes in Fundamentalism: The Case of Egypt", *Middle East Policy*, Sayı 12, No 4, Kış
- Bremer, Jennifer, (2011), "Egypt: Civil Society Successor Spontaneous Combustion", *Inside ISTR*, Sayı 19, No:1, Ocak-Mart 2011.
- Caromba, Laurence, Solomon, Hussein, (2008), "Understanding Egypt's Muslim Brotherhood", *African Security Review* Sayı 17, No: 3 Institute for Security Studies
- Diamond, Larry, (1994), "Rethinking civil Society Toward Democratic Consolidation", *Journal of Democracy*, V.5, N.3, July, 1994, p.15
- El-Mikawy, Noha, Mohsen, Ramy, "Civil Society Participation in the Law Making Process in Egypt", *ZEF Bonn*, Şubat 2005.
- Hassan, Hamdy A., (2011), "Civil Society in Egypt under the Mubarak Regime", *Afro-Asian Journal of Social Science*, Sayı 2, No. 2.2. 2.Çeyrek.
- Hawthorne, Amy, (2004), "Middle Eastern Democracy: Is Civil Society the Answer?", *Carnegie Papers*, Ortadoğu Serisi, Carnegie Endowment, No 44,

İnalçık, Halil, (1997), “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, Der. E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Vadi Yayınları, Konya.

Keyman, E. Fuat, “Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum”, *Sivil Toplum Akademisi yazıları*, Erişim Tarihi: 9 Kasım 2011,

http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=473:avrupada-ve-tuerkiyede-sivil-toplum&catid=49:akademik&Itemid=113

Langohr, Vickie, (2004), “Too Much Civil Society, Too Little Politics: Egypt and Liberalizing Arab Regimes”, *Comparative Politics*, Vol.36, No.2, Ocak 2004.

Mclerney, Stephen, (2011), “SCAF’s Assault on Egypt’s Civil Society”, *The Middle East Channel*, 28 Eylül 2011

Palmer, Tom G., (2002), “Classical Liberalism and Civil Society: Definitions, History, and Relations”, Ed.:Nancy L. Rosenblum ve Robert C. Post, *Civil Society and Government*, Princeton University,, Princeton and Oxford, New Jersey.

Yom, Sean L., (2005), “Civil Society and Democratization in the Arab World”, *Middle East Review of International Affairs*, Sayı 9, No 4, Aralık 2005

White, Gordon, (1994), “Civil Society, Democratization and Development (I): Clearing Analytical Ground”, *Democratization*, V.1, N.3, Fall, 1994.

Gazete Yazıları

El Amrani, Issandr, (2010), “Egyptian Civil Society at Risk”, Erişim Tarihi: 9 Kasım 2011,

http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2010/03/28/egyptian_civil_society_at_risk, 28 Mart 2010

El-Din, Gamal Essam, (2011), “US aid to Egypt’s Civil Society: A Need, A Blessing and A Curse”, Erişim Tarihi: 9 Kasım 2011,

<http://english.ahram.org.eg/NewsContentP/1/17749/Egypt/US-aid-to-Egypt-s-civil-society-a-need,-a-blessing-.aspx>, 5 Ağustos 2011

El-Ghobashy, Mona, (2005), “The Metamorphosis of The Egyptian Muslim Brothers”, *Int. J. Middle East Stud.* 37, ABD.

Fowler, Alan “Civil Society and the Political Transformation in Egypt”,

Erişim tarihi: 14 Kasım 2011, <http://www.hivos.net/Hivos-Knowledge-Programme/Communities/Knowledge-for-Development/Columns-Discussion/Civil-Society-and-Political-Transformation-in-Egypt>

Maaty, Amira, “Civil Society a Force in Egypt’s Democratization, Erişim tarihi: 14 Kasım 2011, <http://www.demdigest.net/blog/2011/04/civil-society-a-force-in-egypts-democratization/>, 29 Nisan 2011

Oliver, Paul, “Egypt’s Civil Society, Long Idle, Finds Its Voice”, Erişim Tarihi: 6 Kasım 2011, <http://www.policymic.com/articles/175/egypt-s-civil-society-long-idle-finds-its-voice>

Rowe, Paul S., “Civil Society in a New Egypt”, Erişim Tarihi: 6 Kasım 2011, <http://www.cardus.ca/comment/article/2519>, 18 Şubat 2011,